

Evangelikus nevelés 14 (2015:2) 10-17

Csepregi Zoltán Luther az oktatásról

Azt a szállóigét, hogy az iskola lenne az egyház szemináriuma vagy veteményeskertje, már az Asztali beszélgetésekben is megtaláljuk: „Ha az iskolák gyarapodnak, akkor jól áll a dolgunk, és az egyház derekasan megállja a helyét, persze ha tiszta a tanítás. Hiába adjátok meg nekünk a „doktor” és a „magiszter” címet, akkor is a kisiskolások meg a nagydiákok az egyház vetőmagja és forrása. Amikor majd meghalunk, honnét jönnének újabbak, akik a helyünkbe lépnek, hacsak nem az iskolákból? Az egyház végett kell fenntartanunk a keresztény iskolákat, mert Isten az egyházat az iskolák révén tartja fenn, az iskolák adjanak az egyháznak utánpótlást. Nincs valami nagy tekintélyük, mégis szerfölött hasznosak és szükségesek. Mégiscsak az iskolában tanulták meg a kisfiúk a Miatyánkot és a Hiszekegyet, és a kis iskolák csodálatos módon életben tartották a gyülekezeteket.”¹

Az oktatás reformja

Az iskolákkal kapcsolatos reformgondolatait Luther a legtömörebben egy 1529-es levelében fejtette ki, melynek címzettje a Jagelló családdal rokon és Magyarországon is birtokos Brandenburgi György volt:

„Először is [...] az istentiszteletek régi jó rendjét a városi népiskolákban és a plébániatemplomokban kell bevezetni, ahová az egyszerű ember is betér és fölébred érdeklődése stb., ahogy ez itt Wittenbergben és más városokban is történt.

Másodszor, kíváncsi volna, ha fejedelmi kegyelmeséged tartományában egy (vagy két) helyen főiskolát állítana fel, ahol nemcsak a Szentírást, hanem a jogot és mindenféle művészeteket² is taníttatnának, ahonnan az egész fejedelemség képzett embereket kaphatna prédikátorokul, plébánosokul, jegyzőkül, tanácsosokul stb. És erre kellene a kolostorok és káptalanok örökös jövedelmeit fordítani, hogy tudós tanárokat lehessen alkalmazni tisztességes fizetésért, két teológust, két jogászt, egy orvost, egy matematikust és a grammatikára, dialektikára, retorikára stb. négy-öt oktatót. Mert a színvonalas tanulmányi munkához nem elég a pusztá kerengő, üres kolostor vagy néptelen káptalan, hanem városra is szükség van, ahol sokan [11] összegyűlnek és egymást sarkallják, egymás közt gyakorolnak és vitélkednek. A magányos tanulás nem ér semmit, a közös már igen, mikor egyik a másik számára kihívást jelent és jó példával jár elől.

Harmadszor, minden városban és mezővárosban jó népiskolákat kell szervezni, ahonnan ki lehet választani a felső tanulmányokra alkalmas diákokat, hogy a tartomány érdekében neveljék őket. És ha a kisvárosok és a polgárok erre maguktól nem lennének képesek, akkor megint az üres kolostorok és káptalanok vagyonából lehetne néhány tehetséges fiatal ellátására ösztöndíjakat alapítani, úgyhogy minden városnak egy-két diákja lehetne.

Idővel, ha az egyszerű ember látja, hogy fiai plébánosi, prédikatori vagy más hivatalokra emelkednek, akkor azok is újra iskolába járatják gyermekeiket, akik most abban a tévhitben vannak, hogy a tanult embereknek manapság fölkopik az álluk. Ha néhány ilyen iskolákban képzett szakember talán más tartományban jutna szolgálathoz vagy hivatalhoz, s valaki azzal hozakodna elő, hogy taníttatásukból idegen urak húznak hasznat, akkor meg kell gondolni, hogy ebből semmi kár nem származik, mert ők kétségkívül más fejedelmek és emberek körében is jó

¹ 1542/43 telén, LVM 8: 637-638 (5557. sz.).

² A hét szabad művészetet, az ún. művészeti fakultás tananyagát. Ansbachban működött ugyan néhány évig egy főiskolai színvonalú gimnázium (*gymnasium illustre*), de a tartományi egyetem csak 1743-ban Erlangenben jött létre.

hírét keltik ezeknek az iskoláknak és alapítványoknak további támogatást szerezve számukra stb.”³

Ez a néhány sor jól jellemzi Luther véleményének sarkalatos pontjait:

- vertikális iskolarendszerben gondolkodik, a kisiskolától az egyetemig;
- tekintettel van a gyakorlati, azaz szervezési, pénzügyi, személyi és tantermi kérdésekre is;
- az oktatást közügynek tekinti, melyben a világi vezetés (a fejedelem, a város) vállalja a fő feladatot, de nem tekint el a közösség, a szülők arányos felelősségétől sem;
- ösztöndíjrendszert szorgalmaz a szegénysorú, de tehetséges fiatalok támogatására;
- az „agyelszívásnak” nemcsak a káros hatásait, hanem az előnyeit is észreveszi.

Ugyan az egyetemi képzés megreformálása Wittenbergben 1517-től kezdve folyamatosan napirenden volt (nemcsak igényként, kísérletként, hanem megvalósult döntések soraként is), Luther az 1520-as évek elején szembesült az oktatás átalakításának országos kérdésével. A vitát egy külső körülmény váltotta ki: a reformáció eszméinek terjedésével – mint a fent idézett levélben is olvashattuk – egyre több helyen ürültek ki a kolostorok, váltak gazdátlaná az egyházi jövedelmek és alapítványok. Luther javaslata erre a következő volt: mielőtt bármilyen magánszemély vagy szervezet rátenné a kezét erre a jelentős vagyponra, [12] az épületekben iskolákat kell szervezni és a felszabaduló anyagi erőforrásokat tanári fizetésekre kell fordítani. 1520-ban először a nemességhez intézi ezt a felszólítást⁴, majd 1524-ben a városi tanácsoknak ír röpiratot⁵, végül 1530-ban közvetlenül a legszélesebben érintett kört, a szülőket szólítja meg⁶.

Luther válaszában tartalmi eleme – azaz hogy mit kell ezekben az újonnan felállított iskolákban oktatni – a humanista tanterv volt. Figyelemreméltó, hogy képes volt átlépni a humanistákkal és a humanista tudománnyal szemben érzett ellenszenvén és bizalmatlanságán, és teljes mellszélességgel kiállt professzortársa, Philipp Melanchthon reformjavaslatai mellett. Az a tananyag, amelyet Luther többek között az iskolák felállításáról szóló 1524-es iratában népszerűsít, humanista program, melyet Wittenberg számára Melanchthon dolgozott ki. Ezen az egyetemen a filozófiai és skolasztikus tárgyak helyett már évek óta magyarázták nemcsak a Bibliát és az egyházatyákat, hanem a klasszikus ókori irodalmat is. Miközben Luther kifejti reformgondolatait, újra meg újra saját iskolai emlékeivel, a gyerekkorában szerzett rossz tapasztalatokkal szembesíti őket:

„Igen, mennyire fáj az nekem most, hogy én nem olvastam több költőt és történészt és hogy engem ezekre senki sem tanított meg, hanem ehelyett olvasnom kellett az ördög rondaságait, a filozófusokat és szofistákat, nagy költséggel, munkával és kárral, úgyhogy elég dolgom akad, amíg ezeket kisépre.”⁷

Az oktatással kapcsolatos legfontosabb lutheri reformgondolat azonban – összhangban a humanista hagyománnyal és Melanchthonnal – a nyelvtanulás, a nyelvi kompetenciák fejlesztésének hangsúlyozása. Ebbe természetesen beletartozik a szent nyelvek ismerete (mely elengedhetetlen a Szentírás megértéséhez), de ugyanígy a tudományosságot közvetítő és a nemzetközi kapcsolatokat biztosító latin is. A nyelvtanulás himnikus és teológiai érvekkel is megtámogatott magasztalása oldalakon keresztül árad az 1524-es röpiratban:

„Még ha nem is volna egyéb hasznuk a nyelveknek, csupán az is méltán tölthetne be bennünket örömmel és lelkesedéssel, hogy Istennek fenséges és drága adománya az, amellyel

³ 1529. július 18-án, LVM 7: 487-488 (1452. sz.).

⁴ A német nemzet keresztény nemességéhez (1520), LM 2: 69-70, 95-96, 99-100.

⁵ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 157-187.

⁶ A gyermekek iskoláztatása (1530), WA 30 II: 509-588.

⁷ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 179.

minket, németeket az Isten most csaknem minden tartományban oly gazdagon megkeresett és megajándékozott. [...] Mert azt ne tagadjuk, hogy bár az evangélium egyes-egyedül a Szent Lélek által terjedt és terjed naponta, ámde mégis csak a nyelvek közvetítésével terjedt és az által nevedett és az által kell megtartatnia is. Hiszen, amint Isten elrendelte, hogy az apostolok által mind az egész világon elterjedjen az evangélium, e végre megadta a nyelveket is. És a rómaiak kormánya útján már előbb is nagymértékben terjesztette el a görög és latin nyelvet, [13] hogy az ő evangéliuma hamarosan szerte távol gyümölcsöt teremjen. Hasonlóképen cselekedett most is. [...] Amennyire kedves tehát nekünk az evangélium, oly erősen ragaszkodunk a nyelvekhez. Mert az Isten nem ok nélkül íratta meg a maga írását csupán két nyelven: az ótestamentumot héberül, az újtestamentumot pedig görögül.”⁸

Új elemként jelenik meg emellett az anyanyelv helyes és kifejező használata: „Igen, ha elnézzük, hogy (amitől Isten óvjon) a nyelvek eltűnjenek, úgy mi nem csupán az evangéliumot veszítjük el, hanem végtére odáig is jutunk, hogy mi sem latinul, sem németül nem tudunk helyesen beszélni, vagy írni.”⁹

Említettem, hogy a *Keresztény iskolák állítása* című művében Luther rendre saját diákkori élményeit idézi föl elrettentő kontrasztként, hiszen minden reformpedagógiának az a törekvése, hogy meghaladja és megjavítsa saját kora hibáit és hiányosságait:

„Bizonyosság és intés erre nézve nekem az a nyomorult, szörnyűséges példa ott a főiskolákban és kolostorokban, ahol nemcsak az evangéliumot felejtették el, hanem a latin és német nyelvet is megrontották, úgy hogy ezek a nyomorult emberek majdnem merő bestiákká lettek, sem németül sem latinul nem tudnak helyesen beszélni vagy írni, sőt majdhogyan sem természetes eszüket is elvesztették.”¹⁰

Már az első idézett levélrészlet elárulta, hogy Luther teljes iskolarendszert tart szem előtt, annak ellenére, hogy programjának oroszlánrésze (humanista tananyag, a szent és klasszikus nyelvek tanítása) a közép- és felsőfokú oktatást érinti. A városi tanácsokhoz intézett röpirat összesen négy iskolatípust tárgyal, hiszen az említetteken kívül kitér a fiú- és a lányiskolákra, azaz az elemi képzésre is. A kisiskolák tárgyalása azonban már kevésbé részletes, Luther szövegéből az sem egyértelmű, hogy közös vagy külön intézményekben képzeli-e el a fiúk és lányok oktatását:

„Ha már, (mint mondtam) szinte egy lélek sem volna és az iskolákra és nyelvekre éppenséggel nem volna szükség az írás és Isten végett, már csupán az az egy ok is elégséges volna arra, hogy a legjobb iskolákat, mindkét félét, fiúknak és lányoknak [14] minden helyen felállítsuk. [...] Az én nézetem az, hogy a fiúk naponként egy vagy két órát töltsenek az ily iskolákban és többi idejük alatt foglalkozzanak, otthon tanuljanak valami mesterséget és készüljenek választott pályájukra, hogy mind két irányban kiképződjének. [...] Szintúgy a leánykáknak is van annyi idejük, hogy naponként egy órát az iskolában tölthessenek és a mellett munkájukat otthon is rendesen végezhetik.”¹¹

A reformáció során létrejövő népiskolák képe ugyanilyen tarka: mind a koedukációra, mind az elkülönített tagozatokra akad példa.

Hogy Luther mennyire komolyan vette a lányok iskoláztatásának a kérdését, az a levele tanúsítja, melyet egy volt apácának, Else von Kanitznak írt. Ennek a kezdeményezésnek a jelentőségéből az sem von le semmit, hogy a címzett végül elhárította a felkérést és a tervezett wittenbergi intézmény ezért akkor nem jöhetett létre:

„Tisztes, erényes Else Kisasszony, kedves nénédek, Hanna von Plausignak levélben felajánlottam, hogy küldjön el téged hozzám egy időre, mert hasznodat szeretném venni, fiatal lányokat tanítanál és ebben másoknak is jó példával járnál elől. Kosztot és kvártélyt kapnál

⁸ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 168-169.

⁹ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 170.

¹⁰ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 170.

¹¹ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 177, 180.

nálam, úgyhogy félelemre, aggodalomra semmi okod, ezért kérlek, ne utasítsd vissza javaslatomat!”¹²

Az oktatási infrastruktúra területén az épületek mellett (melyeket elsősorban a kiürült kolostorok és káptalanok szolgáltattak) kizárólag a könyvtárakra van gondja Luthernek:

„Végre azt is jól meg kell gondolniuk mindazoknak, kik szívükön viselik a dolgot az ily iskoláknak és nyelveknek német földön való berendezése és ápolása tekintetében, hogy fáradságot és költséget ne kíméljenek a jó könyvtárak vagy könyves tárak felállítása dolgában, különösen oly városokban, amelyeknek arra elég módjuk van.”¹³

Nem szól például diákokthozokról, kollégiumokról, pedig maga is ezeknek volt lakója, s akár Wittenbergben is működtek ilyenek. Lehet, hogy az ilyen intézetek működését természetesen tartotta.

A könyvtárakra vonatkozó passzusok azért is tanulságosak, mert ezekből szűrhetjük le a tananyagra vonatkozó elképzeléseit:

„Ámde nem azt tanácsolom, hogy különbség nélkül mindenféle könyvet halomra hordjunk, és hogy egyébire se gondoljunk, hanem csak a könyvek tömegére és halmazatára. Választást tennék közöttük; nem szükséges, hogy az összes jogászok kommentárjait, az összes teológusok sententiáit és az összes filozófusok quaestióit és az összes barátok sermőit egybe gyűjtsük. Sőt ellenkezőleg, ezt a szemetet én mind kidobnám és könyvtáramat jóra való könyvekkel tölteném meg és e részben a tudós férfiak tanácsát kérném ki.

[15] Először is ott legyen a Szentírás mindkét része, latinul, görögül, héberül és németül sőt, még több nyelven is. Azután a legjobb magyarázók és legrégebbek mindkét féle, görögül, héberül és latinul egybegyűjtve, ahol csak található. Aztán azok a könyvek, amelyek a nyelvek tanulására szükségesek, teszem azt a költők és szónokok, számba nem véve, ha vajon pogányok vagy keresztyének-e, görög vagy latin nyelvűek-e. Mert a nyelvtant ezekből szükséges tanulni. Továbbá ott legyenek a szabad művészetek könyvei, és más egyéb művészetekéi. Végre jogi és orvosi könyvek is, bárha e részben is válogatni szükséges a kommentárok között.

A legkiválóbbakkal társítani szükséges azonban krónikákat és históriákat. bármely nyelveken legyenek; mert ezeknek roppant nagy hasznuk van a világ folyásának megismerésére és kormányzásra nézve, sőt Isten csodáinak és dolgainak szemlélésére nézve is.”¹⁴

A könyvek selejtezése ugyan ma riasztóan hat, de a válogatás szempontjai már egyértelműen a humanista ízlésnek felelnek meg.

A tanári pálya becsülete

És kik tanítsák az ifjúságot? A 16. században még nem létezett tanárképzés és tanári végzettség, hanem a tanulmányaikat befejező diákok számára az átmeneti oktatási tevékenység ugródeszkát jelentett más elismertebb, jobban fizetett pályák felé. Bárki taníthatott, és karrierje korai szakaszában nagyjából mindenki tanított is. A pedagógia presztízse alacsony volt, ki-ki igyekezett mielőbb megszabadulni az „iskola porától”. Luther nem egyszerűen csak elfogadta ezt a szokást, hanem fel is értékelte, újra is értelmezte. Annyi más kultúrtörténeti vívmány között a tanári munka megbecsülése is Luther fellépésétől datálódik. Az *Asztali beszélgetésekben* Andreas Misenus altenburgi iskolaigazgatóról mondta a következőket:

„Sok épülő házunkhoz sok sarokköre és töltelékköre van szükségünk; erre az emberre a sarokkő szerepe vár. Merthogy a tanítómesterek hozzászoktak a beszédhez az iskolában a

¹² 1527. augusztus 22-én, LVM 7: 465 (1133. sz.).

¹³ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 182.

¹⁴ Keresztény iskolák állítása (1524), LM 4: 185-186. Vö. A német nemzet keresztyén nemességéhez (1520), LM 2: 95-96, 99-10.

diákjaik közt, valamint ahhoz, hogyan kell a Szentírás mondásait illően megtárgyalni és értelmezni. Azt akarom, hogy senki se léphessen prédikátori hivatásba, ha előtte nem volt tanítómester. Manapság az összes fiatalember azonnal prédikátor akar lenni, és kerülnek az iskolai gyakorlatot. Ha aztán valaki mintegy tíz évig iskolai munkát végzett, akkor már jó lelkiismerettel felhagyhat vele, mert ez a munka igen sok, és kevésbé becsülik. Pedig egy városban éppannyi múlik a tanítómesteren, mint a lelkészen. Polgármesterek, fejedelmek és nemesurak nélkül még csak elvagyunk, de az iskolákat nem nélkülözhetjük, mert nekik kell irányítaniuk a világot.”¹⁵

[16] *A gyermekek iskoláztatása* című iratában pedig egy másik szempontból, nem a tanító, hanem a tanítvány felől nézve tárgyalja ugyanezt a kérdést. Egy közmondásból kiindulva arra jut, hogy könnyebb az ifjakra hatni, mint a felnőttekre, ezért a tanárok nagyobb befolyással vannak a társadalomra, mint a lelkészek, hiába állnak az utóbbiak rangban az előbbieket fölött:

„Nehéz ugyanis vén kutyákat megfékezni, s vén kopókat kegyességre vezetni, amiben a papi hivatal munkálkodik és pedig gyakran hiába; ellenben az ifjú fákat jobban hajlíthatjuk s nevelhetjük, bár ezek közül is nem egy eközben eltörik.”¹⁶

A tanítók fontossága Luther szerint végre azt is kívánja, hogy a szorgalmas iskolamestert kellő jutalomban is részesítsék, hiszen ezt a munkát bármily nagy összeggel megfizetni nem is lehetséges. „Pedig nálunk e munka még oly gyalázatos módon meg van vetve, mintha az mit sem érne, és mi mindennek dacára mégis keresztények akarunk lenni.”¹⁷ – panaszolja Luther.

A tudás megbecsülése

Élete első évtizedeiben Luther azért küzdött, hogy a tartományi és városi hatóságok vállalják az iskolák fenntartásának költségeit és gondját, utána pedig az jelentett kihívást számára, hogy ezeket az intézményeket meg is töltsék diákokkal. A tanulás és a műveltség a társadalom szemében nem jelentett magától értetődő módon értéket, és a szülők sokszor jövedelmezőbb pályák felé irányították gyermekeiket. Ilyen helyzetben nem csoda, hogy Luther már az iskolakötelezettség bevezetésének gondolatával játszik:

„A hatóság kötelessége, hogy kényszerítse alattvalóit arra, hogy gyermekeiket az iskolába küldjék. Ha alattvalóit arra kényszeríti, hogy az erre alkalmasak dárdát, puskát viseljenek, várfalakon futkározva örködjének és a háború esetén mást is műveljenek, még annál is inkább kell, hogy alattvalóit rászorítsa arra, hogy gyermekeik az iskolába járjanak.”¹⁸

Visszatérően foglalkozik Luther a fizikai és szellemi munka szembeállításának problémájával:

„Aki nem tud írni, azt hiszi, hogy az nem munka. Három ujj ír, s mégis az egész test dolgozik. Nagy és dicséretes munka az, ha valaki ért hozzá.”¹⁹

Sok írásában pedig azt a közmondást idézi, hogy „a bölcsesség lelki restség” (*Die Gelehrten: die Verkehrten*), mely a nép szemében a tudás, a tanulás, a műveltség hiábavaló, elítélendő voltát fejezte ki.²⁰ Akár az írás esetében, itt is mélyen [17] begyökerezett tévhiteket igyekszik eloszlatni: ahogy a munka nem egyenlő a fizikai erőfeszítéssel, úgy a tanulás sem

¹⁵ 1540. szeptember 2-17 között, LVM 8: 580-581 (5252. sz.).

¹⁶ *A gyermekek iskoláztatása* (1530), WA 30 II: 580.

¹⁷ *A gyermekek iskoláztatása* (1530), WA 30 II: 579.

¹⁸ *A gyermekek iskoláztatása* (1530), WA 30 II: 586.

¹⁹ Asztali beszélgetés 1545. június 10-én, LVM 8: 684 (6438. sz.); *A gyermekek iskoláztatása* (1530), WA 30 II: 574.

²⁰ *Magnificat* (1521), LVM 5: 250; *Adventi posztilla* (1522), LVM 6: 203; *A gyermekek iskoláztatása* (1530), WA 30 II: 547. Luther közmondás-gyűjteményében: WA 51: 645, 665 (7. sz.).

puszta láblógatás és időpocsékolás. Végül még azt az előítéletet is el kell oszlatnia, hogy a tudomány szükségszerűen eretnekséghez és szélhámoskodáshoz vezet.²¹

A *gyermekek iskoláztatása* című iratában több oldalról világítja meg azt a kérdést is, hogy a tanulás nem egyszerűen a választott hivatástól függ („nem kell minden fiúból lelkész és iskolamestert nevelni”), hanem egy sokféle célra felhasználható befektetés, és a megszerzett műveltség önmagában is érték. Hiszen a kézművesnek vagy a kereskedőnek is inkább előnyére, mint hátrányára válik, hogy valaha latint tanult, és egész társadalomnak szüksége van tanult főkre.²² Luther így módon nemcsak az iskolaügyet igyekszik reformálni, hanem az oktatásnak (a szülőkhöz bezárólag) minden szereplőjéhez és az összes „felhasználói csoporthoz” van mondanivalója. Javaslati közvetlenül vezettek nemcsak a tanári, hanem többféle értelmiségi hivatás presztízsének növekedéséhez és az írástudás, az olvasottság, a műveltség megbecsüléséhez.

Rövidítések

LM = D. LUTHER Márton: *Művei*. Szerk. Masznyik Endre. 1–6. köt. Wigand, Budapest–Pozsony, 1904–1917.

LVM = *Luther válogatott művei*. 5-8. köt. Luther, Budapest, 2011-2015.

WA = LUTHER, Martin: *Werke. Kritische Gesamtausgabe* („Weimarer Ausgabe”). 1–73. köt. Böhlau, Weimar, 1883–2009.

Ajánlott irodalom

PÁPAY Judit: Luther Márton és a győri evangélikus iskolaügy. In: *A Magyar Pedagógiai Társaság Neveléstörténeti Szakosztálya sárospataki és zalaegerszegi tanácskozásainak anyagából, 1981-1987*. OPKM, Budapest, 1988. 87-94. (Neveléstörténeti füzetek 7.)

SCHNELLER István: Luther nevelési eszményének jelentősége. *Ösvény* 5-8 (1917-1920) 1-21.

SZABÓ Lajos (szerk.) (2015): *Teológia és oktatás. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem oktatóinak tanulmánykötete*. Luther, Budapest.

²¹ A gyermekek iskoláztatása (1530). WA 30 II: 547-548.

²² A gyermekek iskoláztatása (1530), WA 30 II: 545-546.